

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Tannåkers kyrka

Tannåkers socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Tannåkers kyrka under vintern 2006-07. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Tannåkers kyrka

Kortfattad historik

Det äldsta bevarade skriftliga dokument där Tannåker nämns är testamentet efter änkefru Margareta på Bolmsö, daterat den 1 september 1350. Där stavas namnet ”Tanakir”. Tannåkers gamla kyrka, från den senare delen av 1500-talet, ansågs i slutet av 1700-talet vara i så dåligt skick att den inte gick att fortsätta reparera. 1782 beslöts om att låta uppföra en ny kyrka, men sedan dröjde det innan något mer hände. Pastor Anders Odéen skrev 1787 till biskopen i Växjö och beklagade sig över att ”Tannåckers kyrka är så aldeles upruten at hvarken präst eller åhörare kunna i blåsväder vara säkre at hon icke ramlar öfver ända”. Då församlingen var fattig ville man helst få bygga en kyrka i trä, men enades senare om att bygga en liten stenkyrka med vapenhus i trä. 1794 stod den nya kyrkan färdig. Utformningen följde i stort sett 1789 års ritning från ÖIÄ, förutom att sydportalen gjordes enklare utan monumental rusticerande omfattning och sakristians proportioner ändrades. Enligt uppgift har vapenhuset tillbyggt senare, när är dock osäkert.

Exteriör

Tannåkers kyrka är en liten salskyrka uppförd av sten under ett valmat tak. Det finns ingen utifrån synlig delning mellan kyrkorum och kor. Byggnaden är orienterad med koret åt öster och åt väster utbyggd med ett vapenhus i trä. Mot norr ansluter en sakristia i sten.

Vapenhuset är en kvadratisk utbyggnad på långhusets västra gavel, och till storleken mindre än hälften så bred som långhusgaveln. Det har panelklädd fasad, stora sidofönster och ett sadeltak. Kyrkans huvudingång finns på dess västra sida. Framför porten ligger en stor släthuggen och rektangulär trappsten. Dörren är klädd med panel i fiskbensmönster och målad i brunt. Ovanför den sitter en lykta i svartmålad plåt och smidesjärn med gulfärgat katedralglas.

De två sidofönstren är proportionellt sett mycket stora. De har brunmålade ytterbågar av trä i stickbågeform, vilka sitter i fasadlivet. De småspröjsade rutorna är av ofärgat glas. Vapenhusets takgesims och vindskivor är av brunmålade brädor.

Långhuset är rektangulärt till formen, relativt lågt med ett högre valmat tak. Det är enkelt och relativt symmetriskt utformat med två stora stickbågeformade fönster på var långsida. Åt söder sitter mellan dem en port och över den ett halvfönster som till form och storlek motsvarar de störres överdel. Trädörren har brunmålad panel i fiskbensmönster och sitter i ett stickbågevalv. Framför den låga dörren ligger en stor rektangulär trappsten i släthuggen granit.

På långhusets norra sida finns på motsvarande plats sakristians utbyggnad, och över dess nock ett likadant halvfönster. Detta sitter dock i en rektangulär muröppning.

Åt öster sitter mitt på muren ett stort korfönster i stickbågeform. På den västra fasaden finns två små rektangulära fönster precis under takfoten, ett på var sida om vapenhusets tak.

Takfotens gesims utgörs av brunmålade brädor runt långhuset.

Sakristian är en mycket låg rektangulär utbyggnad under ett flackt sadeltak. Den har på den norra fasaden ett litet stickbågeformat fönster och åt väster en brun träport klädd med panel i fiskbensmönster. Bredvid den senare sitter en modern armatur i vit plast och klarglas, samt på marken en släthuggen trappsten av granit. Sakristians takgesims och vindskivor är utförda av brunmålade brädor.

Långhusets valmade tak och vapenhusets sadeltak är täckta med ett enkupigt rött taktegel. Sakristians tak är klätt med falsad plåt som målats brun. Hängrännor och stuprör är utförda i brunmålade plåt. Långhusets galvaniserade hängränna är dock omålade.

Fasaden på långhus och sakristia är spritputsad och avfärgad i vitt. Runt fönster och dörrar är omfattningarna slätputsade. Vapenhusets fasad är klädd med en stående vitmålad lockpanel. Både sakristia och långhus har en tydlig sockel bestående av utkragande flata naturstenar. Dessa har lämnats oputsade. I sockeln finns tolv ventilationsöppningar försedda med galler, flertalet under marknivå och därför försedda med skydd av halverade cementrör. Vapenhusets sockel är cementputsad och avfärgad i grått. Den avtäckts av en smal plåt och ovanpå denna fasadpanelens dropplist av trä. Även vapenhuset har två liknande ventiler under marknivå.

Samtliga fönster har brunmålade ytterbågar av trä. De stora stickbågeformade på långhuset är av korsposttyp. De övriga är också småspröjsade men försedda med mindre rutor. Solbänkarna är troligtvis ursprungligen utförda av flata naturstenar, men har senare gjutits på med betong. Korffönstret och sidoportens halvfönster har solbänkar täckta med kopparplåt. Vapenhusets fönster har smala dropplistor av trä.

Vid det sydöstra hörnet står kyrkans klockstapel. Dess strävor är inklädda med stående rödfärgad panel på förvandring. Fyra trappsteg av huggen granit leder upp till stapelns egen trätrappa. Klockstapelns övre plan är öppet med enkla räcken i kryssform. Där hänger kyrkans två klockor.

Den kvadratiske huven med sin spetsiga spira är inklädd med kopparplåt och kröns av en kyrktupp i plåt.

Exteriöra förändringar

Tannåkers kyrka är i exteriören relativt oförändrad, förutom att vapenhuset av trä byggts till, troligen redan under 1800-talets början. Tidigare fanns även ett vapenhus av trä vid den södra ingången.

Ursprungligen hade kyrkan spåntak, ända fram till 1927 års restaurering då den täcktes med tegel. 1970 byttes detta mot svarta betongpannor.

Vid restaureringen 2001-03 konstaterades att takstolarna skadats och yttermurarna deformerats av det tunga betongpannetaket. Dragstag monterades på takstolarna, genom kyrkorummet. Taket på långhus och vapenhus lades återigen om med enkupigt rött tegel. Utöver detta har knappt några förändringar skett i exteriören.

Interiör

Vapenhuset är ljust och rymligt och ger ett betydligt modernare intryck än resten av kyrkan. Golvet består av oljade och kvistrika brädor. Väggarna är klädda med en vitmålad stående panel som dock inte går ända ner till golvssockeln. Där emellan syns den bakomliggande vita reveteringen. Panelen döljer också ett litet utrymme för elcentral åt sydost. Fönstrens innerbågar är också vitmålade, liksom takets brädpanel. Väggen mot kyrkorummet är slätputsad och avfärgad i vitt.

Ytterdörrens insida och dörrarna mot kyrkorummet är målade i ljust grönt, med lister i rött och ockra.

En liten omålad träkista med järnbeslag står under det södra fönstret och i taket hänger en enkel stallykta av trä och klarglas. Mot den östra väggen står en äldre skärm, liknande predikstolens skurna och målade speglar.

Vindfång saknas och de inre dörrarna leder direkt in till kyrkorummet. Detta är mycket litet och samtidigt mycket ljust tack vare de stora fönstren. Den lilla salen med sin välbevarade inredning ger kyrkans interiör ett ålderdomligt intryck.

Kyrkorummet är rektangulärt till formen och förhållandevis kort. Det sträcker sig från de bakre dörrarna fram till den raka korväggen i öster.

Golvet består av fernissade brädor. Innertaket, som är plant i mitten med svagt välvda sidor åt alla fyra håll, består av vitmålade brädor. Det har där det möter innerväggarna en plan och ganska smal takgesims, som är marmorerad i gråblått med övre list i gulockra. Den övre listen, i övergången mellan takets plana och välvda del, är smal och målad i gulockra.

Väggarna är slätputsade och avfärgade i vitt. Fönstrens separata innerbågar av trä har också målats i vitt.

Den fasta bänkinredningen delas av mittgång och tvärgångar i fyra kvarter, där de två bakre är nästan dubbelt så långa som de främre. Inredningen är målad i en brun träimitation och på sidorna ligger dynor i ett beige tyg. Fasaderna har en grönblågrå grundfärg med en överliggande list i rött, beige och gråbrunt. Spegelarna är enkelt marmorerade i grönblått och omges av en ockrafärgad list.

På sidoväggarna sitter fyra stora och två små lampetter av mässingsplåt. I den södra tvärgången står en modern dopfunt av sten och i den norra en ljusbärare av svartmålat smidesjärn.

Den södra sidoportens dörrar har samma målning som vapenhusets dörrar. Porten åt norr, in till sakristian, är stickbågeformad och klädd med panel i fiskbensmönster. Den är målad i ljust grönt och ockra.

Över mittgången i kyrkorummet hänger tre mässingsljuskronor av olika storlek.

Över det nordöstra bänkkvarterets främre del sitter den äldre predikstolen i barockutförande. Den är rikt skuren och målad i gröna, röda och gula nyanser. Dess baldakin är också sexkantig, men har en genombruten och rikt skulpterad överdel med tidstypiska voluter och änglaansikten. På väggen bakom predikstolen finns en draperimålning i grönt med ockrafärgad bård.

I höjd med takgesimsens överkant sitter tre vitmålade dragstänger tvärs över kyrkorummet.

Koret är kort och ljust. Dess golv ligger ett trappsteg över mittgången och består av fernissade brädor.

Altaret är marmorerat i grönt och korfönstrets rutor av katedralglas i blyspröjs färgade i grönt och lila. I fönsternischen står ett enklare krucifix som altarprydnad.

Altaret omges av två smala pilastrar som marmoreras i beige och rött. Mellan dessa står texten ÄRA VARE GUD I HÖJDEN textad samt är ett par dekorslingor målade i rött och grönt. Två ljushållare i mässingsplåt sitter också på väggen innanför pilastrarna.

Altarringen är femkantig och mycket grund. Den är målad i ljust grågrönt med marmorerade lister i ockra och rött, samt olivgrönt färgade speglar. Knäfallet och bordet är klädda med naturfärgat läder.

På korväggen sitter även två psalmnummertavlor i grönt och guld, och mot den norra väggen står en liten sluten korbänk. En längre öppen bänk finns på den södra sidan. I koret står även ett rikt målat ständur, ett piano samt en enkel ambo. Över koret hänger två mindre ljuskronor i mässing.

Sakristian har fast skåpinredning på både den västra och östra sidan och det fria utrymmet är därför begränsat. Taket består av vitmålade brädor och golvet är lagt med lackade brädor. Det lilla man ser av de putsade väggarna är avfärgat i vitt. Skåpinredningen är målad i grönt, med lister i rött och guld. I taket hänger en modernare armatur i mässing och glas.

Läktaren bärs upp av åtta kolonner som är målade i en brun marmorering. Vid den bakre kyrkorumsväggen leder två grönmålade trappor med fernissade steg upp till läktaren. Undertakets brädor är målade i ljust beige och har två armaturer i kopparplåt och frostat glas. Läktarens fasad är utförd i en enkel och typiskt klassicerande stil. Den är rak över bänkkvarteren och har en nära nog halvcirkelformad utsvängning över mittgången. Fasaden är enkelt marmorerad i grönblått med rödaktiga speglar. Listerna går i ockra, guld och mörkare grönt.

Utrymmet på läktaren är relativt litet och grunt, men ljust tack vare sidofönstren och de små fönstren åt väst. Orgelhuset är förhållandevis litet och upptar bara själva mittsektionens bredd. Golvet är klätt med en grön heltäckningsmatta åt norr och en beige heltäckningsmatta i mitten. På den södra sidan är det fernissade brädgolvet lämnat synligt. På denna sida finns också två öppna bänkrader i samma målning som kyrkorummets bänkar. Barriärens insida är även den målad i en brun träimitation.

Orgelfasaden är enkelt och stilrent utförd. Den är typiskt klassicistisk i formen, men med gotiska spetsbågar i öppningarna. Fasaden är målad i grönt och ljusgrönt med förgyllda lister.

Interiöra förändringar

Interiören är i stort sett oförändrad, bortsett från utformningen av altarpartiet. Före 1942 inramades korfönstret av kraftiga pilastrar och altarringen var sammanbyggd med bänkinredningen. Vid restaureringen detta år, under ledning av arkitekten Paul Boberg, utökades koret och försågs med en fristående altarring. Predikstolen flyttades till sin nuvarande plats vid koret, från sin tidigare placering närmare sakristians dörr. Golvet byttes och fönstren fick nya bågar. Korfönstret försågs med färgat glas. Inredningen var tidigare målad i vitt och guld. 1942 fick den sin nuvarande färgsättning i gråblått, gult, ljusrött och grå marmorering.

1959 fick kyrkan en ny dopfunt och tio år senare målades inredningen om, dock i samma färgsättning som tidigare.

Under 2000-talets första år sanerades både sakristian och vapenhuset efter mögel- och svampangrepp. I vapenhuset fick år 2004 både golv och väggbeklädnad bytas ut till de nuvarande i ljusa färger.

Viktigare inventarier

Predikstolen från 1642 är bevarad från den tidigare kyrkan. Kyrkan har flera ljusstakar och kronor från 1600- och 1700-talet.

Kyrkogården

Den ursprungliga kyrkogården är liten och ligger högt och naturskönt med utsikt över sjön Bolmen. Den omges av ett öppet odlingslandskap med omkringliggande gårdar och torp. Runt kyrkogården löper en hög stödmur av kallmurad natursten. Åt öster utvidgades kyrkogården år 1975 i en halvcirkelformad yta vilken ligger lägre än den äldre delen. Det nya området är bara delvis påbörjat och här finns ett flertal höga rygghäckar. Växtligheten på den äldre delen består av en krans av gamla beskurna lövträd längs stödmurarna. Marken är gräsbevuxen, med ett fåtal grusgravar i kyrkans närhet. En bred grusgång leder från den södra ingången fram till kyrkans söderport. De äldsta gravstenarna är samlade i kyrkogårdens nordvästra hörn och härrör från 1700-talets första hälft. Vid entréns grusgång ligger en kraftig stenhäll utan synlig text.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Tannåkers kyrka är en ovanligt enkel landsbygdskyrka i tidstypisk nyklassicistisk stil. Den uppfördes år 1794 i en tid då många församlingar började överge sina medeltida tempel, dels för att de blivit för trånga för den ökande befolkningen på landet men också för att kraven på gudstjänstlokalens utformning förändrats. Det var vanligt att man rev sin gamla träkyrka med separat klockstapel för att uppföra en större stenkyrka med integrerat klocktorn. Men i Tannåker, som var en fattig socken, valde man en kompromiss. Det blev en stenkyrka, men en liten sådan och med en separat klockstapel av trä som uppfördes några år senare.

Kyrkobyggnadens utformning är ovanlig, men följer ändå nyklassicismens ideal. Den är symmetrisk till formen och enkelt utformad utan några störande dekorationer. De stora fönstren sitter jämnt fördelade över fasaden och ger den lilla lokalen ett rikt flöde av dagsljus. Interiören är nästan intakt och har kvar sin ursprungliga prägel. Den omfattande restaureringen 1942 innebar dock några förändringar, framför allt av korets utseende. Tidigare sträckte sig bänkkvarteren längre fram och knöts samman med den dåvarande altarringen, och predikstolens placering var mer central i kyrkorummet. Dessa medeltida drag moderniserades vid denna restaurering, samtidigt som inredningen målades om.

Färgsättningen är idag densamma som efter 1942 års restaurering. Dessa dova nyanser av blågrått, grårött och halmgult med inslag av gråa marmoreringar är typiska för tiden, men har egentligen lite med det klassicistiska kyrkorummets karaktär att göra. Tidigare har inredningen enligt uppgift varit färgsatt i vitt och guld, vilket bättre stämmer överens med dåtidens ideal. Det finns alltså möjlighet att vid en framtida restaurering överväga en ljusare och enklare färgskala.

I sammanhanget är det dock värt att notera att Tannåker är en av ytterst få kyrkor i länet, kanske den enda, som har kvar en interiör färgsättning från den här tiden. Den kände Växjöarkitekten Paul Boberg restaurerade och färgsatte ett stort antal kyrkor och dess interiörer under sin verksamma tid från 1920-talet till 1940-talet. Sedan dess har flertalet omändrats och ommålats flera gånger. Tannåkers kyrka är den enda som ännu har kvar hans färgsättning, vilket därmed också äger ett visst kulturhistoriskt intresse.

I kyrkorummet har den övre av taklisterna målats i en avvikande gulockra färg, vilken drar blicken till sig och utgör en begränsning i den upplevda takhöjden. Övergången mellan det plana och det välvda taket blir för hård. Nyklassicistiska kyrkor brukar vanligtvis ha enfärgade innertak utan störande element, varför taklisten borde målas in i samma färg som resten av takytan. Då ökar också intrycket av ett luftigt kyrkorum med god takhöjd. Däremot får de nu osynliga taksolarna gärna markeras med en avvikande färg, exempelvis samma gulockra.

I vapenhuset har den stående panelen inte grundmålats innan den sattes upp år 2004. Den har nu torkat ihop och i spontens glipor lyser det trärena virket fram på ett störande sätt. Detta bör målas in i väggfärgen.

Långhusets galvaniserade hänggränna lyser också omålad och silverblank. Den bör ges samma bruna färg som stuprören för att harmoniera med byggnaden och inte vara så iögonfallande.

Tannåkers kyrka har ett stort kulturhistoriskt värde som den enkla nyklassicistiska kyrka den är. Både exteriör och interiör är mycket välbevarade och kan med små medel göras än mer harmoniska. Vid framtida restaureringar bör man därför gå ytterst försiktigt fram för att inte förvanska denna väl sammanhållna miljö.

Händelseregister

- 1782 - Beslut tas om att bygga en ny kyrka
- 1789 - Ritning från ÖIÄ
- 1794 - Kyrkan står färdig
- 1798 - Klockstapeln byggs av förre soldaten Måns Hak
- 1877 - Orgel av C. Elfström
- 1927 - Yttre och inre restaurering
 - Taket förses med enkupigt rött tegel, som ersätter spån
 - Klockstapeln restaureras och målas röd
 - Korfönstret förses med patinerat antikglas
 - Predikstolen renoveras
 - Krucifix skänks till kyrkan och placeras på altaret
 - Orgelverket ses över
- 1942 - Restaurering under ledning av arkitekt Paul Boberg, Växjö
 - Nytt orgelverk av J. Vesterlund
 - Ny lillklocka
 - Nytt trägolv

- Koret utvidgas
- Fristående altarring
- Nya fönsterbågar
- Färgat katedralglas sätts in i korfönstret
- Predikstolen flyttas närmare koret och förses med ny uppgång
- Nytt golv
- Interiören målas i blågrönt och gult med marmoreringar
- 1947 - Orgelverket byggs om av A. Mårtenssons Orgelfabrik AB
- 1954 - Ny brädfodring på klockstapeln
- 1959 - Dopfont
- 1969 - Bänkar och fönster målas i ”nya friska färger”
- 1970 - Taket täcks med svarta betongpannor
- 1975 - Ny kyrkogård åt öster invigs
- 1983 - Klockstapeln repareras efter rötskador och brädfodras
- 1987 - Yttre restaurering
 - Fasadernas puts lagas och avfärgas vit
- 1988 - Orgel av Ingvar Johansson, Långaryd
- 2001-03 - Yttre restaurering
 - Mögelsanering under sakristian
 - Fasadernas puts lagas och avfärgas med opigmenterad kalkfärg
 - Takstolarna förstärks
 - Fönstren målas
 - Enkupigt rött taktegel läggs på långhus och vapenhus
 - Vapenhusets golv isoleras
- 2004 - Sanering av hussvamp i vapenhusets golv
 - Nytt golv och ny väggpanel i vapenhuset

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Tannåkers kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Ljungby kommun, Byggärenden, Tannåkers kyrka

Kyrkobyggnader 1760-1860, Del 2 Småland och Öland, Stockholm 1993

Svensson Jan, *Tannåkers kyrka*

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998